

ALGUNES NOTES SOBRE LA DIFUSIÓN DE LES VIDES DE SANTOS A LA PENÍNSULA IBÉRICA EN LOS PRIMEROS TIEMPOS DE LA IMPRENTA*

Marinela GARCIA SEMPÈRE
Universitat d'Alacant
marinela@ua.es

RESUM: La difusió en català de les vides de sants durant els primers temps de la impremta presenta algunes diferències en relació amb el que sabem sobre la transmissió d'aquest mateix gènere en forma manuscrita. En aquesta comunicació mirarem de comparar els textos hagiogràfics que es conserven en la literatura catalana i els contrastarem amb els que procedeixen de la castellana per tal de veure si l'evolució del gènere en una i l'altra literatures des de l'alta edat mitjana fins a la fi del segle XVI té camins paral·lels o és, per contra, diferent. Tot plegat tractarem de traure algunes conclusions sobre l'evolució i la difusió de l'hagiografia en la literatura catalana i sobre els paral·lelismes i les diferències que aquesta evolució presenta en relació amb la propagació del gènere en altres literatures.

Paraules clau: hagiografia, impremta, literatura catalana, literatura castellana.

ABSTRACT: The transmission in Catalan of the lives of saints during the early years of the printing press has some differences with to what we know on the transmission of this genre before it, during the handwritten manuscript period. This communication aims to compare hagiographical texts preserved in the Catalan literature since the Middle Ages to 16th century with those preserved in Spanish literature in order to see if the evolution of the genre in one and the other literatures has taken parallel paths or has diverged. We will draw some conclusions on the evolution and the dissemination of the hagiography in the Catalan literature and of the parallelisms and the differences that this evolution presents in regard to the diffusion of this genre in other literatures.

Key words: Hagiography, printing, Catalan literature, Spanish literature.

* Treball realitzat en el marc del projecte d'investigació *Edición crítica digital de textos hagiográficos de la literatura catalana de los siglos XV y XVI* (FFI2009-11594, subprograma FILO). Hem limitat aquest estudi a les manifestacions hagiogràfiques en català i en castellà perquè sobre textos en portugués o en altres llengües peninsulars no hem pogut reunir dades suficients. Vull agrair a Pepe Aragüés i a Pep Valsalobre les seues orientacions, sempre profitoses.

1. INTRODUCCIÓ: LES VIDES DE SANTS EN LA TRADICIÓ ESCRITA CATALANA

Els estudis que abracen l'hagiografia medieval assenyalen sense excepció la profusa propagació d'aquest gènere durant tota l'edat mitjana. Des dels seus orígens, en els primers temps del cristianisme, les *passiones* dels màrtirs, i més tard les *vitae*, van anar evolucionant de manera que en cada moment anaven afegint-se nous aspectes a les vides segons les condicions culturals en què sorgien; així, amb l'aparició de les ordes mendicants en el segle XIII, el gènere es reforça per la necessitat que suposa la difusió de la doctrina cristiana a través dels predicadors, que feien servir abundantment aquest tipus de narracions.

La *Legenda Aurea* representa un punt d'inflexió important en el desenvolupament de l'hagiografia ja que aquest recull té una repercussió cabdal des del mateix moment de la seua aparició en el segle XIII. Durant els segles XIV i XV es produeixen alguns canvis en els models de santedat i s'imposen els que fan prevaler el misticisme per damunt del martiri. A més, van apareixent un bon nombre d'obres noves, moltes de les quals en romanç, amb vides de sants autònomes, en alguns casos d'autors identificables, i fins i tot laics. Amb l'aparició de la impremta, un negoci que en els seus primers moments tracta d'assegurar els èxits dels textos que produeix, es pot constatar que l'hagiografia és un gènere de venda assegurada i, per tant, hi té una presència notable. En el cas de la Corona d'Aragó, les vides de sants tenen un acceptació tan palesa com s'esdevé també en d'altres literatures europees. Els inventaris donen notícia de nombrosos exemplars de la *Legenda aurea* en biblioteques reials o nobiliàries, com també de volums que arrepleguen vides individuals de sants. Altres tipus de textos literaris també són testimonis d'aquesta difusió i esmenten noms d'alguns sants o santes sense necessitat de repetir les històries corresponents, que devia conèixer bé el públic. Així, per exemple, en el *Llibre d'Evast e Blanquerna* (Llull 1982: 44), quan Natana intenta convèncer-lo perquè es case amb ella i rebutja l'ofertament, la dona li pregunta:

—Blanquerna —dix Natana— ¿Com poreu vós sostenir tant de temps tan aspra vida en los llocs salvatges? ¿Ni com preposau de sostenir lo que sou incert si ho poreu soferir?

Blanquerna respòs que qui feia sostenir los treballs i los turments de la mort a sancta Caterina e a sancta Eulàlia e a sancta Margarita, e a les altres sanctes donzelles e màrtirs:

—Les quals, per amor del meu amat Jesucrist, se lleixaven turmentar, penjar, cremar e matar. E si aquelles, que eren donzelles jóvens i de poca edat i dones fràgils, per gràcia de Déu sostenien totes estes coses, i encara ne desijaven més sostenir, doncs jo, qui só home, ¿No poré sostenir, en l'ermitatge, fam, set, fred, calor e por, per l'amor de Déu?

I més tard (Llull 1982: 67), reflexiona sobre el que li ha dit Blanquerna:

Depuis que Blanquerna fo partit de Natana, fo Natana en gran pensament, tots jorns, de les paraules que li hac dites Blanquerna, e cogitava en la passió de Jesucrist e

en los treballs e la mort de santa Caterina, santa Eulàlia, santa Magdalena, que sostengren per l'amor de Déu en aquest món.

Si tenim en compte els textos conservats en català i no els que circulaven en llatí o en altres llengües a la Corona d'Aragó, la representació del gènere és, amb tot i amb aquesta restricció, bastant nombrosa. Com que sembla que la *Cançó de santa Fe* està escrita en un llenguatge que pot ser més aviat occità que català, no podem retraure l'aparició de mostres escrites en aquesta llengua sobre la rica tradició medieval llatina de les vides de sants al segle XI (Riquer 1964: 95-107). Tanmateix sí que podem constatar testimonis ben antics; la vida de santa Margarida, en vers, es conserva en un manuscrit de finals del segle XIII i en altres dos un poc posteriors, i els dos manuscrits que es consideren més antics de la traducció de la *Legenda aurea* de Jaume de la Voragine, el de l'Escorial (MANID 1897)¹ i el de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona (MANID 1900), es copien a finals del segle XIII o en els primers anys del XIV. Durant els segles XIV i XV es manté la popularitat d'aquest tipus de textos i conservem més mostres de la traducció catalana de la *Legenda aurea* (LA), d'altres reculls més o menys extensos de vides, com també una considerable quantitat de manuscrits i d'impresos amb vides de sants individuals.

De la traducció de la LA, coneguda també com *Vides de sants Rosselloneses*, *Flos sanctorum en català*, *Llegenda daurada*, o *Llegenda àuria*,² a més dels dos manuscrits esmentats, hi ha tres manuscrits més o menys complets, actualment a la Biblioteca Nacional de París (MANID 1899), l'Arxiu Capitular de Vic (MANID 1901) i la Real Academia de la Historia (MANID 2267), copiats en el segle XIV. També coneixem tres reculls de vides de sants bastant extensos; a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (MANID 1308), copiat entre el segle XIII i el XIV, El Escorial (MANID 1131) i la catedral de València (MANID 1439), copiats en el segle XV. Finalment, es conserven nombroses còpies fragmentàries de pocs folis. Sabem, d'una altra banda, que hi havia reculls que estan enregistrats en diferents documents però que en molts casos no han arribat a nosaltres; així, per exemple, l'inventari de la Biblioteca d'Alfons el Magnànim de 1413 (González 1907) arreplega una referència a un *Flors sanctorum*, i en el de la reina Maria, morta el 1458, hi apareixen un *Flors sanctorum* (Inventari 1977: 24, entrada 55), com també moltes referències a obres que contenen vides de sants en volums individuals; Pau ermità, Elisabet, Àngela de Fugino, Job, Radamidis, Badagundis, Domènec, Caterina de Sena, Sicília, Honorat.

En el segle XV les vides de sants semblen ser, encara, una lectura bastant usual. D'aquesta manera, la popularitat del gènere arriba a la impremta, que devia considerar rendible el fet d'imprimir aquest tipus d'obres, i el *Flos sanctorum* s'edita en dos incunables i en sis edicions del segle XVI,³ però tenim notícia, a més, d'un altre incunable i de quatre edicions més en el segle XVI dels quals no coneixem fins ara

1. Les identificacions dels manuscrits són les que corresponen al recurs en xarxa BITECA.

2. Sobre la denominació en l'àmbit català vegeu Voragine 1977: XIII-XVII.

3. Per als manuscrits i els textos impresos de la LA vegeu, a més de BITECA, Càmara 2010 i 2010b.

cap exemplar. A més, durant els primers temps de la impremta s'editen vides de sants en volums independents o individuals,⁴ com per exemple les de santa Anna, sant Pau, Maria Magdalena, Llàtzer, que en molts casos són sants locals o amb una especial devoció a la corona d'Aragó, com ara Amador, Honorat, Caterina de Sena, Julià, Onofre o Vicent Ferrer.

Ara bé, si ens fixem en les edicions de vides en volums individuals, la majoria són incunables o edicions dels primers anys del segle XVI, sobretot del primer terç, amb molt poques excepcions (la reedició de la vida d'Honorat de 1590, o la d'Abdó el 1591). Igualment el *Flos sanctorum* s'edita nou vegades en la primera meitat del segle, i només dues en la segona. I si mirem encara més avant, el *Flos sanctorum* no torna a editar-se, mentre que les vides de sants individuals que trobarem a la centúria següent són menors en nombre i corresponen, en general, a sants diferents. Va minvar, o va desaparèixer l'interès per aquest tipus de literatura durant el segle XVII? Una ullada a l'evolució de l'hagiografia en castellà pot proporcionar algun punt de referència que done llum o, almenys, que complemente la visió de l'evolució d'aquest gènere que presentem.

2. LES VIDES DE SANTS EN LA TRADICIÓ CASTELLANA

Tenim notícia de dotze manuscrits,⁵ a més d'algun testimoni independent, quasi tots del segle XV (deu), que conserven versions castellanques de la *LA* de Voragine en dues branques diferents, anomenades pels especialistes compilació A i compilació B. Aquests manuscrits, molt diferents entre ells, donen lloc, en el temps de la impremta, a les edicions del *Flos Sanctorum con sus ethimologias* i a la *Leyenda de los santos*, versions derivades de la compilació B, i el *Flos Sanctorum Renacentista*, derivat de la compilació A. Com en el cas de la tradició catalana que hem vist més amunt, el canvi del segle XV al XVI no representa cap discontinuïtat en aquest gènere, que passa naturalment d'un segle a l'altre. Ara bé, cap a 1580, com assenyala Aragüés (2004: 445), d'alguna manera es tanca un cicle en l'evolució del santoral castellà ja que es produeixen les darreres edicions de textos basats en la *LA* de Voragine. En aquest cicle format pels textos en romanç derivats de la *LA* podem observar que la diferència en el nombre de manuscrits produïts en una i altra llengua no és excessiva si la comparem amb la que es produeix en les edicions impreses. Si les edicions en català es concentren en els primers anys del segle XVI, les edicions en castellà apareixen durant tot el segle, en un nombre que resulta impressionant, quasi trenta edicions diferents!

4. Hem fet un primer recull de vides de sants individuals fins a la primera meitat del segle XVI a Garcia Sempere, en premsa.

5. L'hagiografia en l'àmbit de les lletres castellanques compta en els darrers anys amb l'impuls del grup CEHC, *Coordinación de la edición de hagiografía castellana*, dirigit per Fernando Baños. Per a la descripció dels manuscrits vegeu Hernández Amezcua 2008, qui també recopila els estudis entorn de la filiació dels manuscrits. Per a les edicions del segle XVI, la relació amb els testimonis medievals i les seues filiacions vegeu Aragüés 2000, 2005 i 2009.

Durant el temps de la impremta, doncs, les edicions de les revisions successives de la *LA* són més nombroses en castellà que en català. Aquest augment de les versions castellanes en relació amb les catalanes continua més enllà del cicle de la *LA* en romanç. A final de segle la *LA* és substituïda pel *Flos sanctorum* d'Alonso de Villegas (1578) i pel de Pedro de Ribadeneira (1599)⁶ dues compilacions que s'editaran sense interrupció durant els segles XVII i XVIII, amb un èxit d'edició grandíssim a les premses barcelonines, i que no tenen les versions catalanes corresponents.

3. DESPRÉS DE LA *LEGENDA AUREA*

Entre les notícies que hem pogut trobar sobre textos editats entre segles XVII i XVIII amb alguna possible relació amb una compilació que pogués ser equivalent o que pogués substituir la *LA*, hem trobat, unes Vides de sants manuscrites (ms. 235 Bib. Pub. Episc. Barcelona) de Pere Gil,⁷ en català, i *La Historia general de los Santos y varones ilustres en santidad del Principado de Cataluña* de fra Antoni Vicenç Domènech de l'ordre dels Predicadors, editat a Barcelona el 1602, i el 1630 a Girona.⁸ A més, tenim notícia d'altres compilacions, algunes possiblement relacionades amb excavacions que es duïen a terme a Sardenya,⁹ la *Crónica de los santos de Sardeña*, Barcelona, Sebastián de Cormellas, a costa de Mossen Bernardino Serpi, 1600,¹⁰ el *Santuario de Càller y verdadera historia de la invencions de los cuerpos santos hallados en la dicha ciudad y su arzobispado*, de Serafín Esquirro, Càller, 1624, com també Juan Francisco Carmona, *Alabanzas de los Santos de Sardeña por el doctor Juan Francisco Carmona, sardo calaritano, compuestas y ofresidas à honrra y gloria de dios y de sus santos*, ms. de 1631 (Bover 1993: 102), el *Triumpho de los santos del reyno de Cerdenya*, de Dionisio Bonfant, Càller, 1635, que podrien tenir relació amb la corona d'Aragó perquè la ciutat de Càller parlava llavors català, fins i tot al darrer llibre es parla de l'època en què l'illa era a la Corona.

Tanmateix, cap d'aquestes obres (excepció feta de la de Pere Gil, manuscrita) està escrita en català; per tant, la tradició de les compilacions de vides de sants desapareix després del cicle tancat pel *Flos sanctorum* derivat de Voragine i no hi ha tampoc un

6. Vegeu Aragüés 2004 per a les edicions d'aquestes obres.

7. Vegeu la descripció del ms. a Iglésies 2002.

8. L'edició de 1530 diu: *Historia general de los santos y varones ilustres en santidad del Principado de Cataluña. Compuesta por: Con sus indices conforme a la antiguedad de los Obispos, y añadida en esta ultima Impression de algunas Addiciones, con la vida del Autor; y à la postre, de una Tabla por el discurso del A. B. C. Dirigida al ilustrissimo, y reverendissimo Señor don Garci Gil Manrique, Obispo de Gerona, del Consejo de su Magestad, &c.* Antonio Vicente Domenech, 1630. Mes tard, hi ha notícia d'un manuscrit que reproduceix una part de l'obra: *Història General de los santos y varones ilustres en santidad del Principado de Cataluña (fragments). Comedia famosa en la cual se presenta la vida de los gloriosos mártires san Aiselo y santa Victoria (en vers)*, ms. de 1777 (Repertori 1988: 324). Veure també Batlle Prats 1964.

9. Bover (1993: 93) fa referència als llibres d'Esquirro i de Domènec en relació amb la rivalitat entre diòcesis i les excavacions dutes a terme per a trobar cossos de màrtirs dels primers temps de l'església.

10. Notícia procedent de Wilkinson 2010.

paral·lel català de les obres de Villegas i de Ribadeneira que, d'una altra banda, van ocupar un lloc molt important en la impremta a Barcelona. Quina incidència, quines conseqüències o quines lectures es poden fer d'aquesta desaparició no és una qüestió que tractarem en aquest treball, només esmentarem que, al llarg del segle XVI, l'edició d'obres religioses en català minva d'una manera notable, tal i com hem pogut comprovar en un altre lloc (Wilkinson / Garcia Sempere, en premsa) i el fet que una obra amb tant d'èxit en castellà i amb unes continuacions en els segles XVII i XVIII tan profuses no tinga cap correspondència en català a partir del segle XVII resulta colpidor.¹¹

Per una altra banda, les vides exemptes no tenen una sort tan dràstica i sí que se n'editen algunes al llarg dels segles següents, en un nombre que de moment no resulta molt significatiu, però que hem d'investigar més a fons; ara com ara prenem les dades que dona Aguiló (1923-1927) per a aquest període. Després de 1600 s'editen algunes poques vides de màrtirs, relacionades generalment amb alguna devoció local d'un monestir, una església, etc., com ara les vides de Segimon (1648), del qual hi ha un monestir a Vic; Serapi (Barcelona 1731),¹² que va fundar el primer convent de l'ordre de la Mercè a Mallorca (s. XIII); Ferriol, venerat a Besalú (Girona, sense data); Quitèria (Barcelona 1787); Narcís (Girona, 1797), patró de Girona. O estan relacionades amb les relíquies que es conserven en un monestir com ara la *Història dels gloriosos martyrs Sant Maurici, Santa Agnès y Sant Fructuós, amb sos diacas, Auguri y Eulogi, y de la trasllació dels seus cossos sants a la ciutat de Manresa* (Barcelona, 1607 i 1696); Celdoni i Armenter, amb edicions en el XVI, el XVII i el XVIII, dels quals es traslladen les relíquies a Catalunya, o Tecla, de la qual es trasllada el braç (Barcelona, 1698). D'altres corresponen a sants locals com ara Eulàlia de Barcelona (1642); Matgí (Mallorca, 1786), màrtir de Tarragona del segle III; Bernat Calvo, Bisbe de Vic als segles XII i XIII (Vic, 1627; Barcelona, 1772), i d'altres sants també locals però més moderns com Catarina Tomasa, que viu al XVI, (Mallorca, 1616), Benet de Palermo (Tarragona, 1757, 1763), franciscà i eremita del XVI que naix a Messina, o Arega Sarda (1718) de Sardenya. S'editen, també, obres sobre alguns sants de l'evangeli, com ara Josep, *Una pregunta sobre si hi ha algun sant com sant Josep* (Barcelona, 1743), *Devoció de sant Josep* (Palma, meitat del segle XVIII) i apareix una reimpressió, amb molts canvis i amplificacions de la *Vida de la verge Maria* de Miquel Peres, el 1732. Aquestes dues darreres notícies ens poden remetre en certa manera a la tradició anterior, ja que la segona, per exemple, s'havia imprès en el segle XV i en el XVI, amb bastant èxit si

11. Cal esmentar que, en altres formes, com a part de textos historiogràfics, sermons, etc., durant els segles XVII i XVIII apareixeran també vides de sants. L'adoctrinament fa necessari en aquests segles la presència de textos en la llengua del poble que calia adoctrinar. A més, després de la contrareforma, sembla ser que s'estableix en algunes obres una relació entre esdeveniments històrics i episodis sacres per tal d'afavorir la defensa d'una identitat nacional, i en aquests tipus de relats tenen presència vides de sants. En aquest sentit, vegeu Valsalobre 2003 i 2004.

12. No és la meua intenció donar ací un llistat exhaustiu de tots els sants ni de les edicions de cada vida, sinó seleccionar alguns exemples, que poden donar compte dels diferents tipus de vides que s'imprimeixen en els segles XVII i XVIII.

tenim en compte les traduccions que se'n feren.¹³ En aquest mateix sentit, s'editen algunes obres i vides relacionades amb sants que apareixien a la *LA* com ara la *Novena a sant Antoni de Padua* (Perpinyà, 1714), Víctor (Cervera, 1779), venerat en una abadia benedictina de Marsella i que sembla que va tenir influència a Catalunya, i Llúcia (Vic, 1787). En molts casos, com es pot veure, els llocs d'impressió no són els grans centres de Barcelona i València, sinó Girona, Mallorca, Perpinyà, etc.

No podem encara avaluar aquesta desaparició de la tradició de les compilacions de vides de sants en català després de la derivada de la *LA*; el fet és que el gènere es manté només en les edicions de vides exemptes de sants amb una devoció especial, per diferents raons, a terres catalanes. Només podem indicar l'evidència que l'edició de vides de sants en català pateix una minva important a partir del segle XVII i que les compilacions que van substituir la *LA* en castellà en els segles XVII i XVIII sembla que no tenen paral·lels en català.

4. L'ESTUDI DE LA *LA* EN CATALÀ

Aquestes dades ens permeten afirmar que la *LA* en català constitueix un corpus de textos tancat que va dels segles XIII al XVI i que no ha estat reeditat posteriorment fins al segle XX. La traducció catalana del *Flos sanctorum* compta actualment amb dues edicions modernes, la del manuscrit de Vic (Voragine 1976) i la del manuscrit de París, acarat amb el de Barcelona (Voragine 1977). Està en preparació ara la dels dos incunables conservats.¹⁴ En el cas de la tradició castellana, també hi ha editats pocs textos complets fins el moment, la del ms. de la Biblioteca Menéndez Pelayo (Baños/Uría 2000), la de Cabasés (2007) de l'edició de Sevilla de 1520 i la de l'incunable *Flos sanctorum con sus etimologías*, que ha presentat com a tesi doctoral Marcos Cortés a la Universitat d'Oviedo en octubre de 2010. També s'han editat algunes vides recopilades en llegendaris com el de l'Escorial (vegeu <<http://www.unioviedo.es/CEHC/estudios.htm>>, *Coordinación de la edición de hagiografía castellana*).

A pesar de l'interès que pot tenir una edició crítica que acare tots els manuscrits i les edicions del XVI de l'obra, diferents factors fan pensar que convé més fer edicions d'alguns dels testimonis més representatius, pel volum de l'obra i per la gran quantitat de variants que presenta en cada un d'ells. En el cas de la tradició en castellà les grans divergències entre les diferents branques així ho aconsellen, i en el de la catalana, tant les variants lingüístiques dels diferents testimonis com les diferències en el nombre de sants recopilats indueixen, almenys, a fer estudis individualitzats de cada cas. Al llistat original de Voragine s'afegeixen, ja en les primeres còpies llatines de l'obra, altres vides. En el cas de les versions romàniques hi apareixen moltes vides afegides, generalment de sants locals, que varien en uns manuscrits i en uns altres. Si prenem per exemple el cas de les versions manuscrites, els manuscrits de Vic i de

13. Vegeu el treball de Carme Arronis en aquest mateix congrés.

14. Hèctor Càmera prepara aquesta edició com a tesi doctoral.

Ripoll afegeixen al llistat de vides de sants de Voragine una sèrie bastant extensa de vides que no coincideixen entre elles. D'una altra banda, l'ordenació de les vides que formen el nucli inicial de la *LA*, varia en els diferents testimonis i en alguns casos les versions d'una mateixa vida que presenta cada testimoni poden ser diferents. Les variants de llengua també són nombroses i no hem d'oblidar que, en un període de temps tan estès, l'estudi d'aquestes variants pot resultar molt útil per a l'estudi de l'evolució de la llengua (Wittlin 2003).

Pel que fa a les vides individuals, el volum de cada obra simplifica el treball i és més senzill anar editant cada una, tenint en compte que de vegades hi ha versions molt diferents de la mateixa vida en els testimonis conservats; per exemple la de sant Jeroni que, a més, és molt extensa i presenta versions molt diferents en la *LA* i en les versions individuals conservades. Sant Jordi no té edicions o textos exempts en castellà i en francès, però sí en català. La vida de sant Josep que es conserva en francès pot ser molt interessant perquè del text català no tenim pràcticament dades. Santa Margarita és molt popular en els textos francesos i no es troba en els castellans. Alguns sants locals han meregut edicions independents, com ara Honorat i Onofre a la corona d'Aragó, alguns d'ells amb interessants edicions valencianes.¹⁵

5. CONCLUSIONS

El conjunt de les vides de sants format per la *LA* constitueix un corpus delimitat que mereix estudiar-se, i que en les versions catalanes forma un cicle de textos que comença amb les primeres traduccions, a finals del segle XIII i acaba a finals del XVI. La popularitat del gènere va fer que en els primers temps de la impremta i fins a la fi del segle XVI es dugueren a les premses diferents edicions d'aquesta compilació en català. En les versions castellanes, els testimonis conservats de la *LA* formen dues branques ben diferenciades; tampoc s'edita més a partir de finals del XVI i es substituïda per unes altres compilacions que no tenen versions en català i que tingueren un gran èxit, amb moltes edicions a Barcelona.

Les vides de sants exemptes segueixen un camí semblant, però després del segle XVI, a pesar que es tracta d'obres puntuals degudes a devocions locals, no desapareixen, i tot i ser quasi sempre vides de sants diferents als que protagonitzen els segles anteriors, el gènere té una continuïtat en aquest sentit.

Estudiar aquest conjunt d'obres que conformen, en el cas de la *LA*, un cicle tancat i que tenen una evolució amb canvis significatius en el de les vides exemptes, té un interès literari i lingüístic evident, i resulta molt útil poder-lo comparar amb altres literatures, com la castellana veïna, que per a alguns casos en què no tenim dades sobre l'evolució d'aquestes vides pot ser de molta ajuda. Sens dubte, l'estudi individual de cada vida mereix una atenció especial, però cal, així mateix, l'estudi conjunt de totes

15. Més detalls sobre les vides de sants en català conservades de manera individual, en Garcia Sempere, en premsa.

les compilacions que han conservat vides de sants, i així poder situar cada vida en el seu context. En aquest sentit, les edicions que estan duent-se a terme de diferents testimonis de la *LA*, com també de vides independents, volen avançar en aquest camí.

BIBLIOGRAFIA

- AGUILÓ, M., *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*. Madrid: 1923-1927.
- ARAGÜÉS ALDAZ, J., «El santoral castellano en los siglos XVI y XVIII: un itinerario hagiográfico», *Analecta Bollandiana* 118 (2000), 329-386.
- , «Tendencias y realizaciones en el campo de la hagiografía en España», *Memoria Ecclesia* XXIV (2004), 441-560.
- , «Para el estudio del *Flos sanctorum renacentista* (I). La conformación de un género», en: M. Vitse (ed.): *Homenaje a Henri Guerreiro. La hagiografía entre historia y literatura en la España de la Edad Media y del Siglo de Oro*. Madrid: Iberoamericana 2005, 97-147.
- , «Trayectoria editorial de la Leyenda de los Santos: Primeros apuntes», en: M. Güell / M. F. Déodat-Kessedjian (eds.): *À tout seigneur tout honneur. Mélanges offerts à Claude Chauchadis*. Toulouse: CNRS / Université de Toulouse-Le Mirail (Collection «Mériidiennes») 2009, 81-98.
- BAÑOS VALLEJO F. / I. URÍA MAQUA (EDS.), *La leyenda de los santos (Flos sanctorum del ms. 8 de la Biblioteca Menéndez Pelayo)*. Santander: Año Jubilar Lebaniego-Sociedad Menéndez Pelayo 2000.
- BATLLE PRATS, L., «Memòries sobre la muerte del R. P. Fray Antonio Vicente Domech», *Analecta Sacra Tarraconensia* 36 (1964), 27-32.
- BITECA: *Bibliografía de Textos Catalans Antics*. [<http://sunsite.berkeley.edu/PhiloBiblon/proleg.html>].
- BOVER, A., «Dos goigs sardo-catalans: sant Baldiri de Càller i la Verge del Roser», en: *Estudis de Llengua i literatura catalanes XXVII = Miscel·lània Jordi Carbonell*, 6. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1993, 95-107.
- CABASÉS, Félix Juan, S. J. (ED.), *Leyenda de los santos (que vulgarmente Flos Sanctorum llaman)*. Madrid: Universidad Pontificia de Comillas / Institutum Historicum Societatis Iesu 2007.
- CAMARA I SEMPERE, H., *La mare de Déu en el Flos Sanctorum Romançat, 1494*. Alacant: Universitat d'Alacant 2010a.
- , «El Flos Sanctorum Romançat: els dos incunables de la traducció catalana de la Legenda Aurea», en: *Medievalismo en Extremadura: estudios sobre literatura y cultura hispánicas en la Edad Media*. Cáceres: Universidad de Extremadura, 2010b, 543-556.
- CEHC, *Coordinación de la edición de hagiografía castellana*. [<http://www.uniovi.es/CEHC/entrada.htm>], <<http://www.unioviiedo.es/CEHC/index.htm>>.]

- GARCIA SEMPÈRE, M., «Vides exemplars en la literatura catalana medieval», en: *Actes del XV Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Lleida, 7-11 de setembre de 2009), en premsa.
- GONZÁLEZ HURTEBISE, E., «Inventario de los bienes muebles de Alfonso V de Aragón como infante y como rey (1412-1424)», en: *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona: 1907, 148 i ss.
- HERNÁNDEZ AMEZ, V., *Descripción y filiación de los Flores sanctorum medievales castellanos*. Oviedo: Universidad de Oviedo 2008.
- IGLÉSIES, J., *Pere Gil, S. A. (1551-1622) i la seua Geografia de Catalunya*. Barcelona: Societat Catalana de Geografia / Institut d'Estudis Catalans 2002.
- INVENTARI, *Inventari dels llibres de la senyora donna Maria, reina de les Sicílies e de Aragó*. Madrid: Imprenta y esterotipia de M. Rivadeneyra, calle del Duque de Osuna, núm. 3, 1872. Reproducció a París-València 1997.
- LLULL, R., *Llibre d'Evast e Blanquerna*. Barcelona: Edicions 62 1982.
- MADURELL-MARIMÓN, J. M., «La edición de 1602 de la Historia de los Santos de Cataluña del Padre Doménech», *Analecta Sacra Tarraconensia* XL (1967-1968), 149-157.
- REPERTORI, *Repertori de manuscrits catalans (1147-1620)*, I. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans 1998.
- RIQUER, M. DE (1964), *Història de la Literatura Catalana*, I. Barcelona: Ariel 1964, 197-200.
- VALSALOBRE, J., «El Senyor de les Mosques. Aspectes de l'evolució de la llegenda de les mosques de sant Narcís fins al segle XVII i relació amb el "patriotisme sacre" a la Catalunya moderna», *Revista de Catalunya* 189 (novembre 2003), 67-100.
- , «Mosques, sants i política a la Catalunya moderna. L'episodi del setge de 1653», *Revista de Girona* 226 (setembre-octubre 2004), 63-70.
- , *Llegenda àuria*. Ed. de Nolasca Rebull. Olot: 1976, XI-LXXV.
- VORAGINE, J. DE, *Vides de sants rosselloneses*, 2 vols. Ed. Ch. S. M. Kniazzezh, E. J. Neugaard i J. Coromines. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana 1977.
- WILKINSON, A. S., *Iberian Books (IB) - Libros ibéricos. Books Published in Spanish or Portuguese or on the Iberian Peninsula before 1601. Libros publicados en español o portugués o en la Península Ibérica antes de 1601*. Leiden: Brill 2010.
- WILKINSON, A. S. / M. GARCIA SEMPÈRE, «La producció impresa en català dels segles XV i XVI: Observacions sobre la història de la impremta a través de l'estudi dels catàlegs», *Caplletra* (en premsa).
- WITTLIN, C. J., «Manuscrits i edicions de la *Legenda Aurea* rossellonesa-catalana: una mina de materials per a la lexicologia i dialectologia històrica», en: *Estudis de llengua i literatura catalanes*, XLVI = *Miscel·lània Joan Veny*, 2. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2003, 123-145.